บทความวิจัย

รูปแบบการพัฒนาคุณธรรมและพฤติกรรมการเรียนรู้ของเด็กและเยาวชนด้วยขบวนการสื่อสร้างสรรค์เชิงพุทธ*

A MODEL OF DEVELOPMENT IN MORALITY AND LEARNING BEHAVIOR OF CHILDREN AND YOUTH THROUGH A BUDDHIST-BASED CREATIVE MEDIA PROCESS

พระมหาอุดร อุตฺตโร (มากดี)*, พระครูใบฎีกามณฑล เขมโก (ชูโตศรี), สมบัติ นวลระออง, อานนท์ เหล็กดี

Phramaha Udorn Uttaro (Makdee)*, Phrakhrubaidika Monthon khamago (Chutosri), Sombat Nuanra-ong, Arnon Legdee

คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตนครสวรรค์ นครสวรรค์ ประเทศไทย

Faculty of Education, Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Nakhonsawan Campus, Nakhon Sawan, Thailand

*Corresponding author E-mail: udon921@gmail.com

*Tel: 093-542-9642

บทคัดย่อ

การวิจัยเรื่องรูปแบบการพัฒนาคุณธรรมและพฤติกรรมการเรียนรู้ของเด็กและเยาวชนด้วยขบวนการสื่อสร้างสรรค์เชิงพุทธ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษารูปแบบจากองค์กรต้นแบบและพัฒนาเป็นโมเดลที่ทันสมัยสำหรับเยาวชนยุคดิจิทัล โดยใช้วิธีการวิจัยแบบผสมผสาน เก็บข้อมูลทั้งเชิงปริมาณและคุณภาพจากกลุ่มตัวอย่างนักเรียนและผู้ทรงคุณวุฒิ เพื่อให้ได้แนวทางที่นำไปปฏิบัติจริงได้ในสถานศึกษาและชุมชน ข้อค้นพบเชิงนวัตกรรมที่สำคัญ คือ การเปลี่ยนกระบวนทัศน์การเรียนรู้ จากการสอนศีลธรรมแบบบรรยายไปสู่การสร้างประสบการณ์ผ่านสื่อสมัยใหม่ที่เยาวชนคุ้นเคย อาทิ วิดีโอสั้น ละครสะท้อนสังคม และแอปพลิเคชัน กลไกหลักเริ่มจากการสร้าง หลักศรัทธา เพื่อดึงดูดความสนใจและเปิดใจเยาวชน ก่อนพัฒนาไปสู่ หลักการปฏิบัติ ผ่านกิจกรรมกลุ่มที่เน้นการลงมือทำ โดยเปลี่ยนบทบาทเยาวชนจากผู้รับสารมาเป็น ผู้ผลิตสื่อ ทำให้ได้ฝึกฝนทักษะการคิด วางแผน และการทำงานร่วมกับผู้อื่นอย่างเป็นระบบ และกระบวนการนี้ได้บูรณาการคุณธรรม 6 ด้าน คือ ความมีระเบียบวินัย ความรับผิดชอบ ความซื่อสัตย์สุจริต ความเสียสละ ความอดทน และความใฝ่เรียนรู้ เข้ากับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ผลลัพธ์เชิงประจักษ์ยืนยันว่ารูปแบบนี้ช่วยให้เยาวชนเกิดความละอายเกรงกลัวต่อบาป (หิริโอตตัปปะ) มีความรับผิดชอบและมีจิตสาธารณะเพิ่มขึ้นอย่างมีนัยสำคัญ โดยปัจจัยความสำเร็จที่ทำให้นวัตกรรมนี้ยั่งยืน คือ การนำแนวคิด “บวร” (บ้าน วัด โรงเรียน) มาใช้เป็นฐานรากในการขับเคลื่อน โดยความร่วมมือระหว่างสถาบันหลักเหล่านี้ช่วยสร้างสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อการขัดเกลาพฤติกรรม ทำให้เยาวชนมี เกราะคุ้มกันทางปัญญา ที่แข็งแกร่ง สามารถคัดกรองข้อมูลข่าวสารและดำเนินชีวิตตามหลักพุทธธรรมท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงของโลกยุคใหม่ได้อย่างเหมาะสมและทรงคุณค่า

คำสำคัญ: กระบวนการ, คุณธรรม, พฤติกรรมการเรียนรู้, เด็กและเยาวชน, สื่อสร้างสรรค์เชิงพุทธ

* Received 14 March 2026; Revised 24 April 2026; Accepted 27 April 2026

Abstract

The research titled A Model of Development in Morality and Learning Behavior of Children and Youth through a Buddhist-Based Creative Media Process aims to study successful prototype organizations and develop a modern model tailored for youth in the digital age. Employing a mixed-methods research approach, data was collected through both quantitative and qualitative measures from a sample group of students and experts to derive practical guidelines for educational institutions and communities. A key innovative finding is the shift in “learning paradigms,” moving from traditional lecture-based moral instruction to experience-based learning via modern media familiar to youth, such as short videos, social reflection dramas, and applications. The core mechanism begins with establishing “Faith (Saddha)” to capture interest and open young minds, before progressing to “Practical Principles” through hands-on group activities. This transforms youth from passive recipients into “media creators,” allowing them to systematically practice thinking, planning, and collaborative skills. This process integrates six moral virtues-discipline, responsibility, honesty, self-sacrifice, patience, and a passion for learning-with Buddhist principles. Empirical results confirm that this model significantly enhances “Hiri-Ottappa” (moral shame and dread of sin), personal responsibility, and public mindedness among youth. The primary success factor ensuring the sustainability of this innovation is the application of the “Borworn” concept (Home, Temple, and School) as the driving foundation. Collaboration between these three core institutions creates an environment conducive to behavioral refinement, providing youth with a robust “intellectual immunization.” This enables them to effectively screen information and lead lives grounded in Buddhist Dhamma amidst the complexities of the modern world in a proper and valuable manner.

Keywords: Process, Morality, Learning Behaviors, Children and Youth, Buddhist Creative Media

บทนำ

สังคมในปัจจุบันเป็นสังคมแห่งการเรียนรู้ ที่มนุษย์ทุกคนจำต้องแสวงหาทางเลือกที่เหมาะสมในการดำรงชีวิตผ่านการจัดการเรียนรู้ที่มีอยู่อย่างมหาศาล ซึ่งการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ที่ดีที่สุดนั้นทั่วโลกให้การยอมรับว่า “การศึกษา คือ การพัฒนาคน” ที่ยั่งยืนที่สุด (อำนาจ สังข์ทอง, 2568) การพัฒนาเยาวชนใน ยุทธศาสตร์ชาติ 20 ปี (ด้านการพัฒนาและเสริมสร้างศักยภาพทรัพยากรมนุษย์) และแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2560 - 2579 ที่มุ่งเน้นการสร้าง “คนไทยที่เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์” มีคุณธรรม จริยธรรม และทักษะในศตวรรษที่ 21 เพื่อตอบโจทย์ความมั่นคง มั่งคั่ง และยั่งยืนของประเทศ ปัจจุบันสังคมประสบปัญหาทางคุณธรรมจริยธรรมอย่างรุนแรง ชี้ให้เห็นถึงช่องว่างระหว่างศาสนากับประชาชนที่สังคมเรามีขณะนี้ โดยศาสนาถูกมองว่าไม่สอดคล้องกับชีวิตสมัยใหม่ บริโภคนิยม โดยละเลยคุณค่าทางจิตใจ ค่านิยมที่เปลี่ยนไป การที่บุคคลขาดความละอายต่อบาปและการตรวจสอบที่โปร่งใส เยาวชนกับพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสม เยาวชนขาดการปลูกฝังศีลธรรมที่ดีงาม (ศูนย์คุณธรรม องค์กรมหาชน, 2569)

ในปัจจุบันสื่อมีบทบาทและอิทธิพลต่อเด็กและเยาวชนอย่างมาก ทั้งในทางตรงและทางอ้อม สื่อได้เข้ามาปฏิสัมพันธ์กับมนุษย์แทบจะตลอดเวลาและทุกสถานที่ ได้แก่ รายการวิทยุ ข่าวตอนเช้าทางโทรทัศน์ การสื่อสารผ่านแพลตฟอร์มอิเล็กทรอนิกส์ เช่น การรับ - ส่งจดหมายอิเล็กทรอนิกส์ (E-mail) เฟสบุ๊ค (Facebook) ทวิตเตอร์ (Twitter) ไลน์ (Line) สแนปแชต (Snapchat) อินสตาแกรม (Instagram) และหนังสือพิมพ์ นิตยสาร ป้ายโฆษณา สื่อโฆษณา สิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งที่ยากจะหลีกเลี่ยงได้ ซึ่งอิทธิพลของสื่อมีทั้งที่มีประโยชน์และโทษ หากผู้รับสื่อขาดวิจารณญาณก็มีโอกาสถูกชักนำไปในทางที่ผิดได้ ผู้รับสื่ออาจก่อให้เกิดการซึมซับและมีพฤติกรรมเลียนแบบในที่สุดโดยเฉพาะอย่างยิ่งการเสพสื่อของเด็กและเยาวชนที่ขาดวุฒิภาวะและประสบการณ์ในการจำแนกการแยกแยะการวิเคราะห์ข้อมูลของสื่อที่มีความรุนแรง อาจนำไปสู่การลอกเลียนแบบและมีพฤติกรรมการใช้ความรุนแรง ปัจจัยเหล่านี้ล้วนส่งผลให้เด็กและเยาวชนห่างเหินจากคุณธรรมมากขึ้น (ตฤณห์ โพธิ์รักษา, 2565); (สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา, 2561)

จากสภาพสังคมไทยในปัจจุบันเด็กและเยาวชนห่างเหินความมีคุณธรรมออกไป ซึ่งหากพิจารณาในมุมมองที่เกิดจากผลกระทบด้านสื่อ แล้วพบว่า สื่อมีอิทธิพลต่อการดำรงชีวิตทั้งในทางตรงและทางอ้อม โดยเฉพาะผลกระทบต่อเด็กและเยาวชน เพราะสื่อส่วนใหญ่ยังคงเน้นการดำเนินการในเชิงธุรกิจ จึงทำให้ขาดจิตสำนึกและความรับผิดชอบต่อสังคม รวมทั้งก่อให้เกิดความเสื่อมโดยเฉพาะด้านคุณธรรม และคุณธรรมที่จะเกิดขึ้นกับเด็กและเยาวชน การเสริมสร้างคุณธรรมและจริยธรรมของเยาวชนต้องอาศัยปัจจัยหลายอย่าง และบุคคลหลายฝ่ายในการร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมแก้ปัญหา ร่วมกันสร้างองค์แห่งความรู้ความร่วมมือ เพื่อภูมิคุ้มกันให้เยาวชน ไปสู่ความประพฤติที่ดีงามและเป็นแบบอย่างของสังคม เพื่อจะเป็นกำลังสำคัญในการพัฒนาประเทศชาติ ในบริบทของโรงเรียนมัธยมศึกษานำร่อง 5 แห่งในจังหวัดนครสวรรค์ เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่มีความหลากหลายทางบริบทสังคมและเผชิญกับความท้าทายด้านพฤติกรรมเยาวชนที่ซับซ้อน การคัดเลือกพื้นที่นี้จึงเปรียบเสมือนการสร้าง ห้องปฏิบัติการทางสังคม เพื่อทดสอบรูปแบบการพัฒนาคุณธรรม 6 ด้าน ได้แก่ ความมีระเบียบวินัย ความรับผิดชอบ ความซื่อสัตย์สุจริต ความเสียสละ ความอดทน และความใฝ่เรียนรู้ ผ่านกลไกความร่วมมือระหว่าง บ้าน วัด และโรงเรียน (บวร) ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ วรกฤต เถื่อนช้าง ที่ยืนยันว่าการใช้สื่อสร้างสรรค์ภายใต้การมีส่วนร่วมของภาคีเครือข่ายเป็นปัจจัยสู่ความสำเร็จที่ยั่งยืน การวิจัยครั้งนี้จึงมุ่งหวังที่จะนำเสนอรูปแบบการพัฒนาที่เป็นนวัตกรรมใหม่ เพื่อสร้างเกราะคุ้มกันทางปัญญาให้เยาวชนเติบโตเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ตามเป้าหมายของชาติสืบไป (วรกฤต เถื่อนช้าง, 2561)

รูปแบบการปลูกฝังคุณธรรมในเด็กและเยาวชนด้านการใช้สื่อเชิงพุทธ มีแนวคิดโดยใช้เทคนิคการอบรมที่สอดคล้องกับพฤติกรรมของผู้เข้ารับการอบรม ผสมผสานกับการปฏิบัติธรรม ทำวัตรเช้า เย็น และนั่งสมาธิ ปลูกฝังเจตคติ และฝึกฝนทักษะของชีวิตที่สำคัญที่จะนำไปใช้เป็นรูปแบบของการดำรงชีวิตจริงในอนาคต ขณะเดียวกันก็เป็นช่วงระยะเวลาที่มีการเปลี่ยนแปลงในทุก ๆ ด้าน โดยมีปัจจัยจากสภาพแวดล้อมเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องและกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงอย่างมากความรัก ความผูกพันและสัมพันธภาพภายในครอบครัวจึงเป็นส่วนสำคัญที่จะช่วยเป็นเกราะคุ้มครองป้องกันการคุกคามจากสังคมและสิ่งแวดล้อมภายนอก (จิราภรณ์ สำเภาทอง และคณะ, 2561) ความจำเป็นการพัฒนาคุณธรรมและพฤติกรรมการเรียนรู้เพื่อการเสริมสร้างคุณธรรมและจริยธรรมของเยาวชนต้องอาศัยการปฏิบัติ และการแก้ปัญหาร่วมกัน โดยการจัดกิจกรรมทั้งในสถานศึกษาและนอกสถานศึกษาเพื่อพัฒนาปรับเปลี่ยน พฤติกรรมของผู้เรียน เป็นการเสริมสร้างพฤกรรมการเรียนรู้รูปแบบใหม่ ๆ (ณัฏฐวดี พูลสวัสดิ์และคณะ, 2566)

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงมีความสนใจศึกษารูปแบบการพัฒนาคุณธรรมและพฤติกรรมการเรียนรู้ของเด็กและเยาวชนด้วยขบวนการสื่อสร้างสรรค์เชิงพุทธ เกิดจากการเล็งเห็นความเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วในยุคดิจิทัล ซึ่งส่งผลให้เด็กและเยาวชนเผชิญกับสภาวะเปราะบางทางจริยธรรมและพฤติกรรมการเรียนรู้ที่ขาดความจดจ่อ ผู้วิจัยพบว่าการปลูกฝังคุณธรรมในรูปแบบเดิมอาจไม่ดึงดูดใจเพียงพอที่จะปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของคนรุ่นใหม่ได้ จึงเกิดความสนใจที่จะบูรณาการ “หลักพุทธธรรม” เข้ากับ “นวัตกรรมสื่อสร้างสรรค์” เพื่อสร้างกระบวนการเรียนรู้ที่ทันสมัยและเข้าถึงง่าย และด้วยเหตุผลสำคัญ คือ การแสวงหาแนวทางที่เปลี่ยนจาก “การสอน” เป็น “การสร้างประสบการณ์” โดยใช้สื่อเป็นสะพานเชื่อมโยงหลักธรรมสู่การปฏิบัติจริง ผู้วิจัยต้องการพิสูจน์ว่าขบวนการสื่อสร้างสรรค์เชิงพุทธสามารถปรับปรุงพฤติกรรมการเรียนรู้ให้มีสติ มีวินัย และมีจิตสาธารณะได้อย่างเป็นรูปธรรม งานวิจัยชิ้นนี้จึงมุ่งหวังที่จะนำเสนอ “รูปแบบการพัฒนา” ที่ทรงพลัง ซึ่งไม่เพียงแต่ช่วยแก้ไขปัญหาพฤติกรรมเบี่ยงเบนในปัจจุบัน แต่ยังเป็นการสร้างเกราะคุ้มกันทางปัญญาให้แก่เยาวชน เพื่อให้เติบโตเป็นทรัพยากรมนุษย์ที่มีทั้งความรู้และคุณธรรม พร้อมขับเคลื่อนสังคมไปในทิศทางที่สร้างสรรค์และยั่งยืน

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษารูปแบบการพัฒนาคุณธรรมและพฤติกรรมการเรียนรู้ของเด็กและเยาวชนด้วยขบวนการสื่อสร้างสรรค์ขององค์กรต้นแบบ
2. เพื่อพัฒนารูปแบบการพัฒนาคุณธรรมและพฤติกรรมการเรียนรู้ของเด็กและเยาวชนด้วยขบวนการสื่อสร้างสรรค์เชิงพุทธ
3. เพื่อเสนอรูปแบบการพัฒนาคุณธรรมและพฤติกรรมการเรียนรู้ของเด็กและเยาวชนด้วยขบวนการสื่อสร้างสรรค์เชิงพุทธ

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่อง รูปแบบการพัฒนาคุณธรรมและพฤติกรรมการเรียนรู้ของเด็กและเยาวชนด้วยขบวนการสื่อสร้างสรรค์เชิงพุทธ การศึกษาวิจัยใช้รูปแบบการวิจัยแบบผสมผสาน เป็นทั้งการวิจัยเชิงปริมาณและการวิจัยเชิงคุณภาพ ผู้วิจัยได้กำหนดขั้นตอนการดำเนินการวิจัย ดังนี้

1. ประชากร และกลุ่มตัวอย่าง

ประชากร ได้แก่ นักเรียนในโรงเรียนมัธยมศึกษานำร่อง 5 แห่ง ในจังหวัดนครสวรรค์ ได้แก่ 1) โรงเรียนนวมินทราชูทิศ มัชฌิม 2) โรงเรียนชุมแสงชนูทิศ 3) โรงเรียนบึงบอระเพ็ดวิทยา 4) โรงเรียนโกรกพระพิทยาคม และ 5) โรงเรียนแม่วงก์พิทยาคม รวมทั้งสิ้น 3,166 คน ผู้วิจัยได้กำหนดขนาดกลุ่มตัวอย่าง จำนวน 355 คน (โดยใช้สูตร ที่ระดับความเชื่อมั่น 95%) และดำเนินการได้มาซึ่งกลุ่มตัวอย่างด้วยวิธีการ สุ่มตัวอย่างแบบแบ่งชั้นภูมิ (Stratified Random Sampling) โดยใช้ขนาดของโรงเรียนเป็นชั้นภูมิ เพื่อให้ได้ตัวแทนนักเรียนที่ครอบคลุมทุกบริบทพื้นที่อย่างทั่วถึง จากนั้นจึงใช้วิธีการสุ่มอย่างง่าย (Simple Random Sampling) ในแต่ละชั้นภูมิเพื่อให้ได้จำนวนตามสัดส่วนที่กำหนด

2. ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Qualitative Phase)

ในการเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพ ผู้วิจัยใช้วิธีการ เลือกแบบเจาะจง (Purposive Sampling) เพื่อให้ได้ผู้ให้ข้อมูลที่มีความเชี่ยวชาญและประสบการณ์ตรง โดยกำหนด เกณฑ์การคัดเข้า (Inclusion Criteria) ดังนี้

2.1 กลุ่มผู้บริหารและครู ต้องเป็นผู้บริหารหรือครูที่ดูแลฝ่ายกิจการนักเรียน หรือรับผิดชอบงานด้านคุณธรรมจริยธรรมมาแล้วไม่น้อยกว่า 5 ปี

2.2 กลุ่มผู้ทรงคุณวุฒิ ต้องเป็นผู้เชี่ยวชาญด้านพุทธศาสตร์ หรือด้านนวัตกรรมสื่อสารมวลชนที่มีผลงานเชิงประจักษ์อย่างน้อย 2 ท่าน

2.3 กลุ่มผู้นำชุมชน ต้องเป็นบุคคลที่มีบทบาทในการขับเคลื่อนกิจกรรม “บวร” (บ้าน วัด โรงเรียน) ในพื้นที่อย่างต่อเนื่อง

3. จริยธรรมการวิจัยในมนุษย์ (Research Ethics)

เนื่องจากการวิจัยนี้ดำเนินการกับเด็กและเยาวชน ผู้วิจัยได้ปฏิบัติตามหลักจริยธรรมการวิจัยอย่างเคร่งครัด โดยมีการจัดทำ หนังสือขอความอนุเคราะห์เก็บข้อมูลและทำกิจกรรมในสถานศึกษา พร้อมทั้งชี้แจงวัตถุประสงค์และขั้นตอนการวิจัยแก่สถานศึกษาและตัวนักเรียน พร้อมทั้งลงนามยินยอมก่อนการเก็บข้อมูลทุกครั้ง โดยยืนยันการรักษาความลับของข้อมูลส่วนบุคคลและให้สิทธิกลุ่มตัวอย่างในการถอนตัวจากการวิจัยได้ตลอดเวลาโดยไม่มีผลกระทบใด ๆ

4. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

4.1 ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดเกี่ยวกับคุณธรรมและพฤติกรรมการเรียนรู้ของเด็กและเยาวชนด้วยขบวนการสื่อสร้างสรรค์เชิงพุทธ จากเครือข่ายอินเทอร์เน็ต บทความ ตำรา คัดสำเนาจากรายงานการวิจัยหรือบทความตามเว็บไซต์

4.2 นำข้อมูลที่ได้จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องมาสร้างกรอบของคำถาม โดยสร้างเครื่องมือ จากกรอบเนื้อหาในคำจำกัดความของศัพท์ที่ใช้ในการวิจัย

4.3 ร่างเครื่องมือการวิจัยต่อผู้ทรงคุณวุฒิและปรับปรุงแก้ไขตามที่ผู้ทรงคุณวุฒิแนะนำ

4.4 นำแบบสอบถามที่ปรับปรุงแก้ไขแล้วมาให้ผู้ทรงคุณวุฒิ จำนวน 5 ท่าน ตรวจสอบคุณภาพเครื่องมือ เป็นการหาความเที่ยงตรงเชิงเนื้อหา (Content Validity) ใช้เทคนิควิธีการวัดดัชนีความสอดคล้องของข้อคำถามกับวัตถุประสงค์ (Item Objective Congruence Index : IOC) ตรวจสอบความถูกต้องของเนื้อหาและลักษณะการใช้ภาษา

4.5 นำเครื่องมือที่ผ่านการแก้ไขปรับปรุงแล้ว มาทดลองใช้กับกลุ่มทดลอง (Try Out) โดยผู้วิจัยนำแบบสอบถามไปทดลองใช้กับนักเรียนโรงเรียนเทพศาลาประชาสรรค์ จำนวน 30 คน ที่ไม่ใช่เป็นกลุ่มตัวอย่าง แล้วนำมาวิเคราะห์หาค่าความเชื่อมั่น ผู้วิจัยทำการวัดความเชื่อมั่นหรือความสอดคล้องภายในด้วยค่าสัมประสิทธิ์แอลฟาของ Cronbach, L. J. ได้ค่าความเชื่อมั่น (Reliability) ของแบบสอบถามทั้งฉบับเท่ากับ .920 (Cronbach, L. J., 1978)

4.6 นำผลที่ได้มาปรับปรุงพัฒนาให้แบบสอบถามสมบูรณ์ยิ่งขึ้น และนำไปใช้เก็บข้อมูลจากกลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัย

5. การเก็บข้อมูล

แบบการสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง (Structured Interview) โดยใช้การวิเคราะห์ประเด็นของเนื้อหาการวิจัย และวิเคราะห์สาระสำคัญจากนิยามศัพท์เชิงปฏิบัติการ แล้วได้ร่างแบบสัมภาษณ์เชิงลึก รายละเอียด ดังนี้

5.1 การใช้ถ้อยคำสำนวนภาษาของข้อคำถาม

5.2 โครงสร้างของประเด็นเนื้อหาคำถามที่ครอบคลุมสาระสำคัญเกี่ยวกับคุณธรรมและพฤติกรรมการเรียนรู้ของเด็กและเยาวชนด้วยขบวนการสื่อสร้างสรรค์เชิงพุทธ

5.3 กรอบประเด็นและข้อคำถามครอบคลุมเนื้อหาสำคัญที่ต้องการตามวัตถุประสงค์การวิจัยที่กำหนดไว้

5.4 ด้านการวิเคราะห์ข้อมูล โดยหาค่าความถี่ ค่าร้อยละ ค่าเฉลี่ย และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน นำเสนอข้อมูลแบบพรรณนาสรุปในภาพรวม

ผลการวิจัย

1. รูปแบบการพัฒนาคุณธรรมและพฤติกรรมการเรียนรู้ของเด็กและเยาวชนด้วยขบวนการสื่อสร้างสรรค์ขององค์กรต้นแบบ พบว่า ผลการวิจัยในภาพรวมอยู่ในระดับมาก โดยด้านที่มีค่าเฉลี่ยสูงสุด คือ ด้านความซื่อสัตย์สุจริต รองลงมา คือ ด้านความเสียสละ และด้านที่มีค่าเฉลี่ยต่ำสุด คือ ด้านความรับผิดชอบ ทั้งนี้มีเหตุผลสำคัญจากการที่โรงเรียนต้นแบบได้ยึดถือหลักศาสนาเป็นพื้นฐานสำคัญในการอยู่ร่วมกันภายในสังคมโรงเรียน โดยมีการปลูกฝังคติธรรมที่เชื่อมโยงกับหลักธรรมทางศาสนาอย่างเป็นระบบ นอกจากนี้ ยังชี้ให้เห็นว่ารูปแบบขององค์กรต้นแบบเน้นการสร้างลักษณะจิตอาสา ผ่านการบูรณาการตามหลักศาสนา ซึ่งมีการปรับตัวให้เข้ากับยุคสมัยด้วยการใช้ช่องทางออนไลน์ และสื่อสร้างสรรค์ กระบวนการเหล่านี้ส่งผลให้เยาวชนเกิดการรับรู้ความสามารถของตนเอง มีทักษะการรู้เท่าทันสื่อ และสร้างเครือข่ายจิตสำนึกดีที่เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดพุทธจิตวิทยาที่มุ่งเน้นการพัฒนาทั้งระบบ ตั้งแต่ระดับผู้บริหาร ครู นักเรียน ไปจนถึงผู้ปกครอง เพื่อให้เกิดพฤติกรรมที่พึงประสงค์ตามอัตลักษณ์คุณธรรมของโรงเรียนอย่างยั่งยืน

2. การพัฒนารูปแบบการพัฒนาคุณธรรมและพฤติกรรมการเรียนรู้ของเด็กและเยาวชนด้วยขบวนการสื่อสร้างสรรค์เชิงพุทธ ส่งผลให้เยาวชนเกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมอย่างรอบด้านทั้ง 6 ประการ โดยเฉพาะด้านความมีระเบียบวินัย ที่พบว่า นักเรียนมีความกระตือรือร้นในการเตรียมตัวและส่งงานตรงเวลามากขึ้น เนื่องจากรูปแบบนี้เน้นการมีส่วนร่วมและการแสวงหาความรู้ด้วยตนเองทั้งในและนอกห้องเรียน ขณะที่ด้านความรับผิดชอบและความซื่อสัตย์สุจริต มีความโดดเด่นจากการที่เยาวชนได้รับการปลูกฝังผ่านกิจกรรมกลุ่มแ ละการใช้สื่อที่เน้นการเห็นคุณค่าในตนเองและการปฏิบัติตามกฎระเบียบ จนเกิดความละอายเกรงกลัวต่อบาป (หิริโอตตัปปะ) และนำไปสู่พฤติกรรมเชิงบวก เช่น การทำหน้าที่ของตนอย่างเต็มความสามารถและการไม่ลอกการบ้านเพื่อน นอกจากนี้ผลของการวิจัยยังชี้ให้เห็นว่ารูปแบบที่พัฒนาขึ้นนี้ได้บูรณาการ หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา เข้ากับกิจกรรมที่ทันสมัย เช่น การใช้สื่อวิดีโอ สื่อออนไลน์ และกิจกรรมแนะแนวตามหลักพระพุทธศาสนา ซึ่งช่วยให้เยาวชนมีความอดทนอดกลั้นและใฝ่เรียนรู้มากขึ้น

3. เสนอรูปแบบการพัฒนาคุณธรรมและพฤติกรรมการเรียนรู้ของเด็กและเยาวชนด้วยขบวนการสื่อสร้างสรรค์เชิงพุทธ พบว่า ความสำเร็จของรูปแบบเกิดจากการออกแบบองค์ประกอบต่าง ๆ อย่างเหมาะสม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ด้านสถานที่และลำดับขั้นตอนการดำเนินกิจกรรม ที่มีค่าเฉลี่ยความเหมาะสมอยู่ในระดับสูงสุด ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อการเรียนรู้และการจัดลำดับเนื้อหาจากเรื่อง “หลักศรัทธา” ไปสู่ “การปฏิบัติ” เป็นกลไกสำคัญที่ช่วยกระตุ้นให้เยาวชนเกิดความสนใจและอยากเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง นอกจากนี้ การเสนอรูปแบบนี้ยังเน้นความสำคัญของการบูรณาการคุณธรรมเข้ากับสื่อสร้างสรรค์ 6 ด้าน ได้แก่ 1) ด้านความมีระเบียบวินัย 2) ด้านความรับผิดชอบ 3) ด้านความซื่อสัตย์สุจริต 4) ด้านความเสียสละ 5) ด้านความอดทน อดกลั้น และ 6) ด้านความใฝ่เรียนรู้ โดยมีหลักธรรมรองรับอย่างเป็นระบบ ซึ่งผลการอภิปรายยืนยันว่ารูปแบบนี้สามารถสร้าง “คนดี” ที่มีความรับผิดชอบต่อหน้าที่และมีจิตอาสาได้อย่างเป็นรูปธรรม โดยมีปัจจัยสนับสนุนสำคัญ คือ ความร่วมมือที่เหนียวแน่นระหว่างบ้าน วัด และโรงเรียน เพื่อให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืน

อภิปรายผล

การวิจัยเรื่อง “รูปแบบการพัฒนาคุณธรรมและพฤติกรรมการเรียนรู้ของเด็กและเยาวชนด้วยขบวนการสื่อสร้างสรรค์เชิงพุทธ” ผู้วิจัยอภิปรายผลการวิจัย ดังนี้

1. รูปแบบขององค์กรต้นแบบ ส่งผลต่อคุณธรรมและพฤติกรรมการเรียนรู้ในภาพรวมระดับมาก โดยโดดเด่นที่สุดในด้านความซื่อสัตย์สุจริตและความเสียสละ เนื่องจากมีการปลูกฝังคติธรรมเชื่อมโยงกับหลักศาสนาอย่างเป็นระบบและเน้นการสร้างจิตอาสาผ่านสื่อออนไลน์ ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดพุทธจิตวิทยาที่พัฒนาคนแบบองค์รวม ทั้งนี้ สอดคล้องกับงานวิจัยของ จิณห์จุฑา ศุภมงคล ที่พบว่า สภาพแวดล้อมและบรรยากาศในสถานศึกษาที่เอื้อต่อการเรียนรู้ศีลธรรม มีผลโดยตรงต่อการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมเชิงบวกของเยาวชน ทำให้เกิดการตระหนักรู้และยอมรับในคุณค่าของตนเองและผู้อื่น (จิณห์จุฑา ศุภมงคล, 2567)

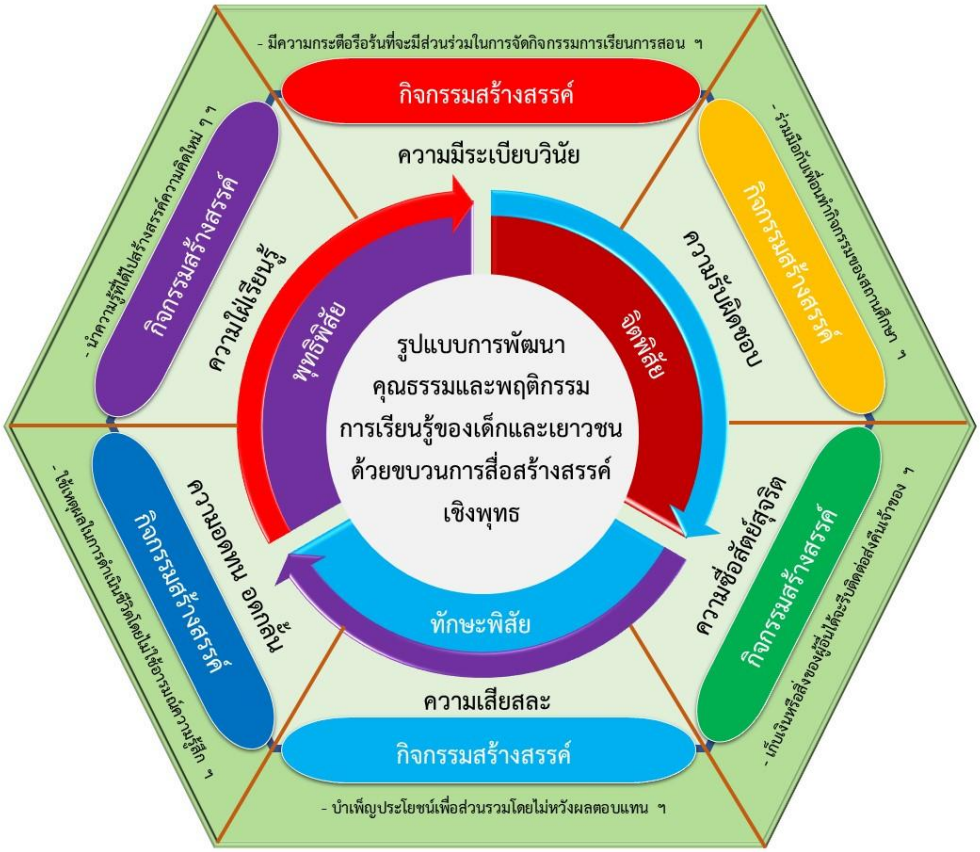
2. การพัฒนารูปแบบการพัฒนาคุณธรรมและพฤติกรรมการเรียนรู้ของเด็กและเยาวชนด้วยขบวนการสื่อสร้างสรรค์เชิงพุทธ พบว่า เยาวชนมีการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมรอบด้านทั้ง 6 ประการ โดยเฉพาะด้านระเบียบวินัย ความรับผิดชอบ และความซื่อสัตย์สุจริต ซึ่งเกิดจากการใช้สื่อสร้างสรรค์ที่เน้นการมีส่วนร่วมและบูรณาการหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ทำให้เยาวชนเห็นคุณค่าในตนเองและปฏิบัติงานอย่างเต็มความสามารถโดยไม่คัดลอกผู้อื่น ผลการวิจัยนี้ สอดคล้องกับงานวิจัยของ ธีรนันท์ ขันตี ที่สรุปว่า กระบวนการเรียนรู้ที่ทันสมัยช่วยส่งเสริมทั้งวิธีการคิดแก้ปัญหา ทักษะการสื่อสารและการทำงานเป็นทีม การรู้เท่าทันสื่อเทคโนโลยี ตลอดจนการมีเจตคติในการดำรงชีวิตเป็นพลเมืองที่ดี ซึ่งส่งผลให้ทักษะและพฤติกรรมของเยาวชนอยู่ในระดับมากทุกด้าน (ธีรนันท์ ขันตี, 2568)

3. เสนอรูปแบบการพัฒนาคุณธรรมและพฤติกรรมการเรียนรู้ของเด็กและเยาวชนด้วยขบวนการสื่อสร้างสรรค์เชิงพุทธ พบว่า ความสำเร็จเกิดจากการออกแบบองค์ประกอบที่เหมาะสม โดยเฉพาะด้านสถานที่และลำดับขั้นตอนการดำเนินกิจกรรมที่เน้นจาก “หลักศรัทธา” ไปสู่ “การปฏิบัติ” นอกจากนี้ยังมีการบูรณาการคุณธรรมเข้ากับสื่อสร้างสรรค์ 6 ด้าน ได้แก่ ความมีระเบียบวินัย ความรับผิดชอบ ความซื่อสัตย์ ความเสียสละ ความอดทน และความใฝ่เรียนรู้ ซึ่งมีหลักธรรมรองรับอย่างเป็นระบบจนสามารถสร้าง “คนดี” ที่มีจิตอาสาได้อย่างเป็นรูปธรรม

ผ่านความร่วมมือของบ้าน วัด และโรงเรียน ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ วรกฤต เถื่อนช้าง ที่พบว่า กระบวนการพัฒนาเยาวชนอย่างยั่งยืนต้องอาศัยกลไกการมีส่วนร่วมของเครือข่ายภาคีในชุมชนและการใช้สื่อเชิงสร้างสรรค์เป็นตัวขับเคลื่อนหลักธรรมให้กลายเป็นพฤติกรรมวิถีพุทธที่จับต้องได้ (วรกฤต เถื่อนช้าง, 2561)

องค์ความรู้ใหม่

จากการสังเคราะห์ผลการวิจัยเรื่อง รูปแบบการพัฒนาคุณธรรมและพฤติกรรมการเรียนรู้ของเด็กและเยาวชนด้วยขบวนการสื่อสร้างสรรค์เชิงพุทธ ผู้วิจัยได้ค้นพบองค์ความรู้ใหม่ที่เป็นนวัตกรรมเชิงกระบวนการในการพัฒนาเยาวชน สรุปมาเป็นองค์ความรู้ในการวิจัย ดังนี้

ภาพที่ 1 รูปแบบการพัฒนาคุณธรรมและพฤติกรรมการเรียนรู้ของเด็กและเยาวชน
ด้วยขบวนการสื่อสร้างสรรค์เชิงพุทธ

จากองค์ความรู้สรุปได้ว่า

1. ขบวนการสื่อสร้างสรรค์เชิงพุทธถือเป็นนวัตกรรมสำคัญที่มุ่งพัฒนาคุณธรรมและพฤติกรรมการเรียนรู้ของเยาวชน โดยการประยุกต์ใช้หลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนากับสื่อสร้างสรรค์ในรูปแบบต่าง ๆ เช่น วิดีโอ หนังสือ การ์ตูน และแอปพลิเคชัน สื่อเหล่านี้ถูกออกแบบมาเพื่อส่งเสริมคุณธรรมพื้นฐานที่สำคัญ ได้แก่ ความซื่อสัตย์

ความรับผิดชอบ ความมีวินัย และการใฝ่เรียนรู้ การนำหลักธรรมมาใช้ผ่านสื่อสร้างสรรค์ช่วยกระตุ้นแรงจูงใจให้เยาวชนสนใจในคุณธรรมและการเรียนรู้มากขึ้น การผสมผสานหลักธรรมคำสอนเข้ากับสื่อสร้างสรรค์ไม่เพียงแต่เสริมสร้างคุณธรรม แต่ยังส่งเสริมการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องและสร้างสังคมที่มีคุณธรรมสูงขึ้น

2. การพัฒนาเยาวชนด้านคุณธรรมและพฤติกรรมการเรียนรู้ เป็นกระบวนการที่มีผลลัพธ์เชิงบวก ได้แก่ 1) ด้านความมีระเบียบวินัย 2) ด้านความรับผิดชอบ 3) ด้านความซื่อสัตย์สุจริต 4) ด้านความเสียสละ 5) ด้านความอดทน อดกลั้น และ 6) ด้านความใฝ่เรียนรู้ ตามหลักธรรมทางศาสนาเน้นการเรียนรู้ ส่งเสริมทัศนคติที่ดีต่อการศึกษา การบูรณาการสื่อเหล่านี้ในกระบวนการเรียนรู้ช่วยให้เยาวชนสามารถนำสิ่งที่เรียนรู้ไปปรับใช้ในชีวิต

3. การประยุกต์ใช้ในสถาบันการศึกษา ได้แก่ การบูรณาการเนื้อหาทางศาสนาเข้ากับบทเรียน การจัดกิจกรรมที่ส่งเสริมการเรียนรู้ทางคุณธรรม และการใช้เทคโนโลยีในการส่งเสริมการเรียนรู้เชิงจริยธรรม สถาบันการศึกษาทุกระดับสามารถนำกระบวนการนี้มาใช้ในการพัฒนาเยาวชนอย่างยั่งยืน ด้วยการออกแบบสื่อที่เหมาะสมกับช่วงวัยและความสนใจของผู้เรียน กิจกรรมที่สอดแทรกหลักธรรมและคุณธรรมผ่านสื่อสร้างสรรค์ เช่น ละครสั้นที่เกี่ยวกับการเสียสละหรือการประกวดวิดีโอสั้นเกี่ยวกับความรับผิดชอบ ช่วยเสริมสร้างพฤติกรรมที่ดี การสนับสนุนจากครู ผู้ปกครอง และชุมชนเป็นสิ่งสำคัญในการทำให้กระบวนการนี้ยั่งยืน ความร่วมมือระหว่างครอบครัว โรงเรียน และชุมชนช่วยให้การพัฒนาคุณธรรมของเยาวชนมีประสิทธิภาพและต่อเนื่องในระยะยาว

สรุปและข้อเสนอแนะ

การวิจัยเรื่อง “รูปแบบการพัฒนาคุณธรรมและพฤติกรรมการเรียนรู้ของเด็กและเยาวชนด้วยขบวนการสื่อสร้างสรรค์เชิงพุทธ” เป็นการพัฒนาต้นแบบการเรียนรู้ที่เท่าทันต่อการเปลี่ยนแปลงของสังคมดิจิทัล โดยมีหัวใจสำคัญ คือ การเปลี่ยนสถานะของเยาวชนจากผู้บริโภคสื่อ ให้กลายเป็นผู้สร้างสรรค์สื่อ ผ่านกระบวนการทางปัญญาที่บูรณาการหลักธรรมทางพุทธศาสนาเข้ากับทักษะศตวรรษที่ 21 เพื่อสร้างเกราะคุ้มกันทางสังคมและพฤติกรรมที่พึงประสงค์อย่างยั่งยืน ดังนี้ 1) รูปแบบการพัฒนาคุณธรรมและพฤติกรรมการเรียนรู้ของเด็กและเยาวชนด้วยขบวนการสื่อสร้างสรรค์ของโรงเรียนต้นแบบ มีกระบวนการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมทั้งโรงเรียน เช่น ผู้บริหารโรงเรียน ครู บุคลากร นักเรียน ผู้ปกครอง ชุมชน มีองค์ความรู้นวัตกรรมการสร้างเสริมคุณธรรมจริยธรรม และมีการบูรณาการกับการจัดการเรียนรู้ในชั้นเรียน นักเรียนมีพฤติกรรมที่พึงประสงค์เป็นไปตามคุณธรรมอัตลักษณ์ของโรงเรียนที่กำหนดไว้เป็นส่วนใหญ่ นักเรียนมีความรับผิดชอบต่อหน้าที่ของตนเองและส่วนรวมมากขึ้น นักเรียนมีพฤติกรรมด้านระเบียบวินัยเพิ่มมากขึ้น อาทิ เช่น การเดินแถว การแต่งกายถูกต้องตามระเบียบของโรงเรียน ประพฤติปฏิบัติตนตามข้อตกลง กฎเกณฑ์ และระเบียบของโรงเรียนได้ดีขึ้น นักเรียนมีพฤติกรรมด้านจิตอาสาเพิ่มมากขึ้น อาทิ เช่น การแสดงความมีน้ำใจ การรู้จักใช้เวลาว่างให้เกิดประโยชน์ต่อตนเองและผู้อื่น และการเสียสละเวลาว่างช่วยงานครูและผู้ปกครอง เป็นต้น 2) การพัฒนารูปแบบด้วยขบวนการสื่อสร้างสรรค์เชิงพุทธ การทำกิจกรรมหลายรูปแบบ เข้ามาช่วยในการจัดกิจกรรมในครั้งนี้ มีการพัฒนารูปแบบโดยใช้สื่อการเรียนรู้เน้นหลักธรรมการจัดการเรียนรู้ให้แก่ผู้เรียนโดยบูรณาการการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมเข้าไปสู่วิธีการจัดกิจกรรมแบบมีส่วนร่วม

นักเรียนเกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมไปในทางที่ดีขึ้น โดยเฉพาะคุณธรรมด้านความรับผิดชอบ การมีระเบียบวินัย ความสามัคคี ความอ่อนน้อมถ่อมตน ยิ้ม ไหว้ ทักทาย มีสัมมาคารวะ โดยมีรูปธรรมคุณธรรมด้านต่าง ๆ อาทิ ความมีระเบียบวินัย ได้แก่ การเข้าแถวหน้าเสาธง การเข้าแถวซื้ออาหาร การเดินแถวเข้าโรงเรียนและกลับบ้าน การเดินแถวขณะเปลี่ยนชั้นเรียน การจัดวางรองเท้าให้เป็นระเบียบ มารยาท กาลเทศะ และคุณธรรมด้านความรับผิดชอบ ช่วยพ่อแม่ผู้ปกครองทำงานบ้าน ด้านความซื่อสัตย์นักเรียนมีการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมจากการลอกการบ้านมาเป็นการช่วยเหลือกันติวให้ความรู้ เพื่อนสอนเพื่อน พี่สอนน้องทำให้เกิดความรักและความสามัคคีกันในหมู่คณะ อันนำไปสู่การเกิดสัมพันธภาพของนักเรียนในโรงเรียนที่ดีขึ้น ปัญหาการทะเลาะวิวาทลดลง นักเรียนมีจิตอาสาจิตสาธารณะเพิ่มขึ้น และ 3) รูปแบบด้วยขบวนการสื่อสร้างสรรค์เชิงพุทธ ด้วยขบวนการสื่อสร้างสรรค์เชิงพุทธ โดยนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามีการบูรณาการด้านคุณธรรมสำหรับการเรียนรู้ ได้แก่ 1) ด้านความมีระเบียบวินัย 2) ด้านความรับผิดชอบ 3) ด้านความซื่อสัตย์สุจริต 4) ด้านความเสียสละ 5) ด้านความอดทน อดกลั้น และ 6) ด้านความใฝ่เรียนรู้ ในการดำเนินกิจกรรมทั้งนอกชั้นเรียน (กิจกรรมพัฒนานักเรียน) และในชั้นเรียน โดยกิจกรรมที่นักเรียนได้ลงมือปฏิบัติจริง เปิดโอกาสให้นักเรียนได้ร่วมกันวางแผน คิดวิเคราะห์ ระดมสมอง อภิปราย ลงมือปฏิบัติ สรุปความรู้ถอดบทเรียนที่ได้รับ ช่วยสร้างความมุ่งมั่นในการแสวงหาความรู้ ความมั่นใจในการแก้ปัญหาและร่วมสร้างสรรค์นวัตกรรมที่ดีงาม ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป ได้แก่ ผู้บริหารสถานศึกษาควรศึกษาคู่มือ รูปแบบ และควรจริงจังกับการสนับสนุน ส่งเสริมการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ด้วยสื่อ เนื่องจากว่าผู้บริหาร คือ บุคคลที่สำคัญที่สุดในการกำหนดเชิงนโยบายในสถานศึกษา นอกจากนี้ ควรเจาะลึกศึกษาปัจจัยที่ส่งผลต่อการพัฒนาคุณธรรมในแต่ละระดับการศึกษา เพื่อนำผลที่ได้ไปวางแผนพัฒนาคุณธรรมของเยาวชนได้อย่างมีประสิทธิภาพในระยะยาว

เอกสารอ้างอิง

จิณห์จุฑา ศุภมงคล. (2567). รูปแบบการพัฒนาเยาวชนจิตอาสาด้วยสื่อสร้างสรรค์ตามแนวพุทธจิตวิทยา. วารสารบัณฑิตศึกษาปริทรรศน์, 20(2), 62-77.

จิราภรณ์ สำเภาทอง และคณะ. (2561). ความสัมพันธ์ระหว่างพฤติกรรมและแรงจูงใจในการใช้เครือข่ายสังคมออนไลน์กับสัมพันธภาพในกลุ่มเพื่อนและครอบครัวของนักเรียนมัธยมศึกษาตอนปลายในเขตอำเภอเมืองจังหวัดสมุทรสาคร. วารสารเกษมบัณฑิต, 19(15), 15-28.

ณัฏฐวดี พูลสวัสดิ์ และคณะ. (2566). ผลของกิจกรรมแนะแนวตามหลักภาวิต 4 เพื่อพัฒนาความเสียสละเพื่อส่วนรวมของนักเรียน ชั้นประถมศึกษาปีที่ 3 โรงเรียนไทยนิยมสงเคราะห์. วารสารการวัดผลการศึกษา, 40(107), 13-26.

ตฤณห์ โพธิ์รักษา. (2565). อิทธิพลของสื่อที่มีผลต่อพฤติกรรมความรุนแรงของเด็กและเยาวชน. วารสารรัฐศาสตร์รอบรู้และสหวิทยาการ, 5(2), 97-116.

ธีรนันท์ ขันตี. (2568). การพัฒนาทักษะการรู้เท่าทันสื่อของเด็กและเยาวชนด้วยกระบวนการสื่อสารสร้างสรรค์. วารสารวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร, 5(1), 238-253.

วรกฤต เถื่อนช้าง. (2561). การพัฒนาคุณธรรมและพฤติกรรมการเรียนรู้ของเด็กและเยาวชนด้วยขบวนการสื่อสร้างสรรค์เชิงพุทธ. ใน รายงานการวิจัย. มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

ศูนย์คุณธรรม องค์กรมหาชน. (2569). จริยธรรมในสังคมไทย - ปัญหา แนวทางแก้ไข และการจัดการในยุคปัจจุบัน. เรียกใช้เมื่อ 14 มีนาคม 2569 จาก https://mdc.moralcenter.or.th/moral-dataset-analysis/data9

สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา. (2561). คู่มือการเสริมสร้างวินัยนักเรียนในสถานศึกษาระดับการศึกษาขั้นพื้นฐานด้านความรับผิดชอบและการตรงต่อเวลา. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ บริษัท พริกหวานกราฟฟิค จำกัด.

อำนาจ สังข์ทอง. (2568). การศึกษา คือ การพัฒนาคน. เรียกใช้เมื่อ 13 มีนาคม 2569 จาก https://www.gotoknow.org/posts/341156

Cronbach, L. J. (1978). Essentials of psychological testing. (3rd ed.). New York: Harper & Row.